

İSLAM HUKUKUNA GÖRE ZİMMİLER VE HUKUKİ UYGULAMLARI (1638-1639 TARİHLİ HARPUT ŞER'İYYE SİCİLİ ÖRNEĞİ

Zimmis And Their Legal Applications According To The Islamic Law (Example Of Harput Sher'iyye Registry Dated 1638-1639)

Dr. Öğr. Üyesi. Adnan ALGÜL

Gaziantep Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Bilim Dalı, Gaziantep/TÜRKİYE

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1052-3548>

Eyyüp YILDIZ

Gaziantep Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, Gaziantep/TÜRKİYE

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3799-6393>

ÖZET

İnsanlık tarihi boyunca devletler tek bir inanca sahip insanlardan oluşmamıştır. Aksine farklı dinden ve inançtan olan insanlar az da olsa egemen inançlar gölgesinde varlığını devam ettirmiştir. Bu azınlığa karşı gösterilen tutum ve davranışlar da o egemen toplumun ahlaklığını ve adaletini ölçen bir ölçek olarak görülmüştür. Farklılıklara gösterilen hoşgörüler tarihte yerini alırken, bazen de yapılan zulümler tarihe işlenmiştir. Bu çalışmamızda, Osmanlı döneminde, İslam egemenliği altında yaşamlarını devam ettiren zimmilerin, Harput mahkemelerindeki hukuki davalarını inceleyeceğiz. 1638-1639 tarihli şer'iyye sicilinden hareketle, zimmilerin mahkemelere hangi sebeplerle başvurduklarını ve burada nasıl sonuçlar elde ettiklerini yorumlamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Osmanlı Hukuku, Zimmilerin Hukuku.

ABSTRACT

Throughout human history, states have not consisted of people with a single faith. On the contrary, people of different religions and beliefs continued to exist, albeit to a small extent, in the shadow of sovereign beliefs. Attitudes and behaviors towards this minority were also seen as a scale that measures the morality and justice of that dominant society. While tolerances to differences take their place in history, sometimes persecutions have been recorded in history. In this study, we will examine the legal cases of the zimmis who lived under the rule of Islam during the Ottoman period in the Harput courts. We will try to interpret the reasons why the zimmis applied to the courts and how they got the results here, based on the registration of sheriyya dated 1638-1639.

Keywords: Islamic Law, Ottoman Law, Law Of Zimmis.

1. GİRİŞ

Zimmi kelimesi, zimmet kökünden gelen, çoğulu zimem olan, koruma altına alınan kendisine güvence verilen kişi anlamlarına gelir (Fayda, 1989: 428). Terim olarak ise; İslam devleti egemenliği altında yaşayan ve Müslüman olmayan kimseler, zimmi, ehl-i zimme, el-akalliyat, ehl-i ahad, muaahhid gibi kavramlarla ifade edilmiştir (Algül-Yıldız, 2020: 1092). Bu yönüyle zimmilerin İslam'ın ilk yıllarından itibaren farklı zamanlarda ve farklı İslam devletleri bünyesi altında yaşadıklarını görmekteyiz. Bu tarihi seyir içerisinde zaman zaman gayr-ı Müslimler diye de kaynaklarımızda zikredilmişlerdir. Bizim incelediğimiz 1638-1639 tarihli şer'iyye sicilinde de Müslüman olmayan bu kesimin, belgelerde çoğunlukla zimmi kavramı ile ifade edildiği, nadiren gayr-ı müslim ifadelerinin de kullanıldığını tespit ettik.

Zimmilerin, günümüz hukukunda cari olan vatandaşlık statüsünden sayılıp sayılmayacağı konusu ise tartışılmaya devam edilmektedir. Modern bazı fıkıhçılar, zimmilerin günümüzde vatandaşlığı verdiği bazı siyasi haklardan mahrum olduklarından dolayı tam anlamıyla İslam devletinin bir vatandaşı sayılmayacağını savunmuşlardır. Bazı fıkıhçılar da bu kısıtlamaların dini inançtan kaynaklandığını bunların dışında zimmiler yaşadıkları devletin bir vatandaşı sayıldığını savunmuşlardır (Güneş, 2008: 257). Biz, şer'iyye sicilindeki hukuki davalara baktığımızda zimmilerin, temel haklar konusunda Müslüman vatandaşlarla aynı haklara sahip olduğunu, birçok davada din farkının değil şahitlerin ve delillerin hükmün

verilmesine sebep olduğunu tespit ettik. İslam hukukunda yaygın olan genel bir ilkeye göre: "Bizim lehimize olan şeyler, onların da lehine; bizim aleyhimize olan şeyler onların da aleyhinedir." Bu anlayış gereği, birkaç istisna dışında genel olarak, temel haklar konusunda zimmiler de Müslüman vatandaşlar gibi kabul edilmiştir (Zeydan, 1994: 433).

Kimlerle zimmet akdi yapılabileceği konusu da fıkıh kitaplarımızda tartışılan konulardan biri olmuştur. Şafii ve Hanbelilere göre sadece Ehl-i Kitap ve Mecusilerle zimmet akdi yapılabilir. Hanefiler ise bu daireyi genişleterek müşrik Araplar dışındaki guruplarla zimmet sözleşmesi yapılabileceğini savunmuşlardır (Yiğit, 2009: 153).

Osmanlı döneminde baktığımızda, zimmilerin, can, mal, namus ve din güvencelerinin devletin garantisi altında olduğunu bu konuda kendilerine farklı bir muamelenin yapılmadığı görülmektedir (Erdem, 2016: 639). Ceza hukuku açısından da İslam hukukuna göre şer'i mahkemelerde yargılandıklarını bu konuda Müslüman vatandaşlardan her hangi bir farklarının olmadığı kabul edilmiştir (Örsten Esirgen, 2015: 187). Karşılaştıkları problemleri mahkemeye şikâyet edebildikleri gibi, çözüm bulamadıklarında üst mahkemelere de müracaat etme hakkına sahip olduklarını incelediğimiz şer'iyeye sicilindeki örneklerde görmekteyiz. Ayrıca şikâyet edildikleri her konuda da mahkemede kendilerini savunma, lehlerine şahit gösterme, konunun incelenmesi için keşif heyeti talep etme gibi birçok hukuki hakka sahiptiler. Bu hukuki haklar ve devlet güvencesi altında yaşama haklarının karşılığında da bazı sorumlulukları yerine getirmeleri beklenmiştir. Bu sorumluluğun başında da cizye ödevini yerine getirmek vardır. Bunu yerine getirmeyen zimmiler hakkında bazı takip ve soruşturmalara başladığını yine incelediğimiz davalardan tespit ettik.

2. 1638-1639 TARİHLİ HARPUT ŞER'İYYE SİCİLİNDE ZİMMİLERİN HUKUKİ DAVALARININ TAHLİLİ

2.1. Verginin Fazlalığından Şikâyet

"Harpurut Sancakbeyi olan fahrü'l-ümerâ Ramazan Bey hazretlerinin kasaba-i mezbûr reâyâsının ispencesi cemine me'mûr olan İbrahim Çavuş kasaba-i mezbûrun reâyâsı mahzarlarında takrîr idüb..." (Uzun, 2011: 168)

Zimmiler İslam hakimiyetinin olduğu topraklarda Müslüman vatandaşlar gibi güven içinde hayatlarını devam ettirebiliyorlardı. Her hakkın doğurduğu bazı sorumluluklar vardır. Yukarıdaki olayda da gayri müslimlerin yerine getirmesi gereken görevlerden biri olan devlete vergi verme sorumluluğu geçmektedir. Bir gurup zimmi, vergiyi toplamakla görevli İbrahim adındaki şahısla toplanan verginin miktarı konusunda anlaşmazlık yaşamıştır. Bu itiraza görevli Harput Sancağının bağlı olduğu Diyarbakır eyaletine gidip mahkeme olmayı teklif etmiştir. Zimmiler de bu teklifi kabul etmiştir. Görüldüğü üzere söz konusu dönemde zimmiler sorunlarına yaşadıkları yerlerdeki adli mercilerde çözüm bulamadıklarında daha üst makamlara başvurabiliyor ve hukuki haklarını rahatlıkla kullanabiliyorlardı.

2.2. Melik Tayini İsteği

"Kazâ-yı Harpurut muzâfâtından Pekinik nâm karye sâkinlerinden Hüsrev Kethüdâ nâm zimmî ve Zaluni nâm karyede Ohnik ve karye-i Perçenç sâkinlerinden ..." (Uzun, 2011: 169)

Melik Osmanlı döneminde vergilerin toplanması ve dağıtılması hususlarında halkın vekili konumundaki bir görevliydi (Uzun, 2018: 241). Bu görevliler merkezden tayin olabileceği gibi yukarıdaki belgede geçtiği üzere zaman zaman halkın istekleri doğrultusunda belirleniyordu. Yukarıdaki belgede bir gurup zimmi ile birlikte Mustafa adındaki bir Müslüman şer'i mahkemeye başvurarak bir zimmiyi melik tayin etmek istediklerini bildirmişlerdir. Burada seçilen gayri müslimin zimmiler ile birlikte Müslümanların da bazı işlerini yürüteceği anlaşılmaktadır. Bu hak, devlet tarafından onlara verilmiş özgürlüklerden biriydi. Ayrıca bu belgeyi önemli kılan bir diğer husus ise Müslümanlardan birinin de bu zimmilerle beraber hareket edip Sarkis adındaki zimmiyi melik olarak görmek istemesidir.

2.3. Borç Alma

" Kasaba-i Harpurut muzâfâtından Zenterîç nâm karye sâkinlerinden Şah Kulu ve Caferik ve Markos ve Nikagos ve Konçuk ve Boskik nâm zimmîler..."(Uzun, 2011: 170)

Bu kayıta altı tane zimmiden oluşan bir gurup Şer-i mahkemeye giderek Ali adındaki bir Müslümandan altı ay vadeli borç aldıklarını ve bu borçları için malları ile birbirlerine kefil olduklarını belirtmiştir. Görüldüğü üzere bu belge zimmilerin aldıkları bir borçla ilgili birbirine kefil olma ve bu kefaleti mahkeme

huzurunda kayıt altına almaları ile ilgili uygulamalı bir örnek sunmuştur. Toplumsal güven ve kaynaşmanın boyutu hakkında da bizlere ip uçları sunmaktadır.

2.4. Tarla Satışı

"Budur ki Harpurut muzâfâtından Kesrik nâm karye sükkânından İgob veled-i Yagob meclis-i Şer'de yine karye-i mezbûre sâkinlerinden ..." (Uzun, 2011: 171)

Belgede İgop adlı bir zimminin sulu tarlasını başka bir zimmiye satması ve satış detayları yer almaktadır. Burada mahkeme ileride doğabilecek herhangi bir anlaşmazlığa mahal vermemek için detayları ile satış kaydetmiştir. Tarlanın sınırları ve satış bedeli belirtilerek İgob'un satış bedelini teslim aldığı da kaydedilmiştir. Zimmilerin malları üzerinde tasarruf haklarına sahip oldukları ve herhangi bir zorlukla karşılaşmadan diledikleri gibi mülklerinde tasarruf ettiğini görmekteyiz.

2.5. Zimminin Çocuklarına ve Torununa Miras Bırakması

"Budur ki Kasba-i Harpurut muzâfâtından karye-i Hüseyinik sâkinlerinden Kara Malik veled-i Torik meclis-i şer-i şerîfde vefât iden oğlu..." (Uzun, 2011: 175)

Yukarıdaki kayıt, miras hukuku ile ilgilidir. Bir oğlu vefat eden Kara malik adlı zimmi, vefat eden oğlundan olup hayatta olan torununu, mirasına ortak kılmak istemiştir. Mahkeme huzurunda kendisinin öldükten sonra tüm mallarının hayatta olan iki oğlu Kazar ve Ergik ile babası vefat etmiş torunu Hovhik'e bıraktığını tescil ettirmiştir. Burada ölümünden sonra iki oğlunun malları bölüşüp torununa bir şey vermemelerinden endişe ettiği ve bu sorunu da henüz hayattayken mahkemeye ve dolayısı ile devlet otoritesine torununun haklarını emanet ederek çözüm bulduğunu görmekteyiz.

2.6. Bağ ve Bahçe Satışı

"Budur ki Harpurut muzâfâtından Pekinik nâm (karye) sükkânından Cesarik veled-i Serkis meclis-i Şer-i Şerîf'de yine karye-i mezbûre sâkinlerinden ..." (Uzun, 2011: 180)

Bu kayıta bir satış akdinden söz edilmektedir. Cesarik adlı zimmi bağını ve kavak bahçesini Mustafa adındaki bir Müslümana sattığını bundan sonra söz konusu yerde herhangi bir hakkı bulunmadığını ücretini de Mustafa'dan teslim aldığını tescil ettirmiştir.

2.7. Toprak Anlaşmazlığı

"Kasaba-i Harpurut sükkânından Abdurrahman Çelebi bin Veli Beşe nâm râcil meclis-i şer-i şerîf'de yine kasaba-i mezbûre muzâfâtından Zerterîç nâm karye zimmîlerinden ..." (Uzun, 2011: 182)

Bu kayıta babasından miras yolu ile bir ortaklık kalan Abdurrahman adındaki bir Müslüman ile Şahkulu, Körkik, Caferik, Nikagos, Marküs, Gülcan ve adı verilmeyen bazı zimmiler arasında toprak anlaşmazlığı meydana gelmiştir. Bunun üzerine mübaşir tayin edilmiştir. Mübaşirle beraber birtakım arabulucuların faaliyetleri sonucu iki taraf anlaşmaya varmıştır. Anlaşma gereği Abdurrahman'ın zimmilere bir miktar toprak vermesine ve böylece davanın sulha kavuşmasına karar verilmiştir. Taraflar da bunu kabul edip onaylamış ve mahkeme önünde bu kararlarını tescil ettirerek bundan sonra söz konusu toprak üzerinde herhangi bir taraf davacı olursa itibar edilmemesi kaydı düşürülmüştür. Böylelikle mübaşir ve arabulucuların varmış olduğu sonuç resmîlik kazanmış ve mahkeme siciline işlenmiştir. Burada anlaşmazlığın zimmiler lehine sonuçlandığı ve taraflardan Müslüman olanının aleyhine bir karar olduğu ortadadır. Bu durum bize şer'i mahkemenin işleyişinde tarafsızlık ilkesini benimseyip din ayrımı gözetmediğine güzel bir örnek teşkil etmektedir.

2.8. Tarla Satışı

" Kasaba-i Harpurut muzâfâtından karye-i Mornik zimmîlerinden Ohannik veled-i Karib nâm zimmî yine karye-i mezbûre zimmîlerinden ..." (Uzun, 2011: 184)

Bu kayıt iki zimmi arasındaki satış akdi ile ilgilidir. Ohannik adlı zimmi belirli bir ücret ile tarlasını Manuk adlı zimmiye satmıştır. Taraflar mahkemede bu satış kayıt altına almışlardır. Görüldüğü üzere şer'i mahkemeler taraflardan birinin veya her ikisinin zimmi olduğu durumlarda da satış işlemlerini kayıt altına almıştır. Bu durum herhangi bir anlaşmazlık durumunda alıcı ile satıcının haklarını güvence altına almak için son derece önemlidir.

2.9. Zimmiler ile Müslümanlar Arasındaki Ortaklık

"Kasaba-i Harpurut muzâfâtından karye-i Hoğu sâkinlerinden olub varub Karye-i Könk'de sâkin ve mütevattın olan Bogik veled-i Ağık ve..." (Uzun, 2011: 192)

Bu kayıta Bogik ve Murad adındaki iki zimmi Ramazan ve Abdullah adındaki iki Müslümana borçlu olduklarını bildiriyorlar. Ancak bunun yanı sıra tohum, toprak ve öküzlerin adı geçen Müslümanlara ait, çalışma ve emeğin ise kendilerinden olduğu bir ortaklıkları bulunduğunu ve harman zamanı gelince de çıkacak ürünü aralarında taksim edeceklerini bildiriyorlar. Emek-sermaye ortaklığı dediğimiz bu işlemde taraflarından birinin Müslümanlar diğerinin zimmiler olması, sadece sosyal hayatta değil, ekonomik hayatta da din farkının zimmilere herhangi bir engel teşkil etmediğini gösteriyor. Ayrıca tarafların karşılıklı haklar ve sorumluluklar üzerinden anlaşmaya vardıkları ve bunu mahkemede tescil ettirdiği anlaşılmaktadır.

2.10. Zimmilerin Hak Gaspı Konusunda Şikâyeti

"Kasaba-i Harpurut muzâfâtından karye-i Vartanik zimmîlerinden Zurnacı Tavid ve Mardik ve Ağar nâm zimmiler meclis-i Şer'de fahru'l-âşiyân İbrahim Çelebi ..." (Uzun, 2011: 193)

Bu kayıta, Tavik, Mardik ve Ağar adındaki bazı zimmiler İbrahim adındaki bir Müslümandan şikayetçi olarak kendilerine ait toprağı zorla gasp ederek mülk edindiği ve kullandığını iddia etmişlerdir. İbrahim ise iddiaları reddetmiş ve otuz beş yıldır bu toprakları satın alarak mülk edindiğini ve bu iddiasını destekleyen zimmilerden şahitleri olduğunu beyan etmiştir. Bedo, Murad, İğob, Kirkos ve bazı gayri Müslimler İbrahim'in lehine şahitlik ederek bu toprakların otuz beş yıldır İbrahim'in mülkü ve tasarrufu olduğunu ikrar etmişlerdir. Bu şahitlik üzerine davaya konu olan topraklar İbrahim adına tescil edilmiştir. Bu belgede rastladığımız durum adalet açısından son derece kıymetlidir. Burada olduğu gibi zimmiler ile Müslümanlar arasında zaman zaman çeşitli problemler yaşanmıştır. Bu problemler çözüme kavuşturulurken de şer'i mahkemenin takip ettiği yöntem şahit talep etmek ve ona göre hüküm vermek olmuştur. Bu olayda da din farkı, zimmilerin Müslüman lehine şahitlik yapmalarına engel olmamıştır. Kendi dindaşlarının aleyhine de olsa mahkemede doğru bildiklerini söylemeleri ve kararın ona göre çıkmış olması toplumsal adaletin varlığının delilleridir. Öte yandan şer'iyeye sicilleri incelendiğinde bu durumun tam tersi olan belgelere rastlamak da mümkündür. Önceki çalışmamızda 1627 tarihli şer'iyeye sicilini tahlil ettiğimizde bir Müslüman aleyhine zimmi lehine şahitlik eden bazı Müslümanlara rastlamıştık (Algül-Yıldız, 2020: 1098).

2.11. Müslümanın Hak Gaspı ile İlgili Zimmiden Şikâyeti

" Kasaba-i Harpurut sâkinlerinden fahru'l-âşiyân el-Hâc İbrahim Çelebi meclis-i Şer'de yine kasaba-i Harpurut muzâfâtından karye-i Vartanik zimmîlerinden ..." (Uzun, 2011: 194)

Bu kayıt bir önceki belgede geçen olayın bir devamı niteliğindedir. Belgede olayın daha önce geçtiği ile ilgili herhangi bir açıklama yer almamaktadır. Aksine yeni bir davaymış gibi zikredilmiştir. Ancak içeriğine baktığımızda bir önceki olayın devamı olup davacı ile davalının yer değiştirdiği bir belge olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki İbrahim adındaki Müslüman bir önceki belgede davalı konumunda bulunmaktaydı, Tavid adlı zimmi ise davacı konumundaydı. Ancak İbrahim, şahitlerin ifadesi ile toprakların kendisine ait olduğunu tescil ettirmişti. Bu belge de ise İbrahim, Tavid adlı zimmiden şikayetçi olarak kendisinin daha önceden satın alarak mülk edindiği toprakları gasp ettiğini beyan etmiştir. Anlaşıldığı üzere Tavid adlı zimmi mahkeme kararından sonra da davaya konu olan topraklardan vazgeçmemiş ve mahkeme kararının aksine davranışlarda bulunmuştur bunun üzerine de İbrahim aynı konu hakkında mahkemeye başvurarak şikayetçi olmuştur.

2.12. Bağ ve Bahçe Satışı

"Kazâ-i Harpurut sâkinlerinden olub bundan akdem vefât iden Mehmed Ağa ibn-i Abdullah eş-şehîd be-Hayusili nâm müteveffânın kebîre kızları Âsiye ve ..." (Uzun, 2011: 200)

Bu belgede babaları vefat eden Müslüman yetimlerin vekili konumundaki Zekeriya adındaki şahıs, yetimlerin babalarından kalma bağ ve bahçeyi Begos adlı zimmiye sattığı kaydedilmiştir. Şer'iyeye sicillerinde geçen satım akdi ile ilgili belgelerin bazıları tarafların bizzat onayı ile gerçekleşirken bu olayda olduğu gibi bazı satışlarda vekil aracılığı ile gerçekleştiriliyordu. Müslümanların bu tür resmi işlemlerini, asaleten veya vekil tayin ederek gerçekleştirebiliyordu, zimmiler de hukuki bir hak olarak asaleten alış-veriş yapabildikleri gibi vekil tayin ederek de bu işlemleri gerçekleştirebiliyorlardı.

2.13. Zimmilerin Müslümana Toprak Satışı

"Kazâ-yı Harpurut muzâfâtından Perçenç nâm karye sâkinlerinden Kirakiri veled-i Biktam zimmi kendü asâleten ve 'ammucası Opik nâm zimmi tarafından vekâleten..." (Uzun, 2011: 206)

Bu belgede Kirakiri adındaki zimmi asaleten, amcası Opik adlı zimminin de vekili olarak bir çiftlik toprağını, Ali adındaki Müslümana satarak ücretini teslim aldıklarını ve bundan sonra söz konusu toprak üzerinde herhangi bir haklarının bulunmadığından söz edilmiştir. Bir önceki belgede de değindiğimiz üzere, zimmilere asaleten ya da vekaleten diledikleri gibi satım akdi gerçekleştirme hakkı tanındığı görülmektedir.

2.14. Zimmilerin Müslümanları Şikâyeti

"Kazâ-yı Harpurut sâkinlerinden çulhalar tâfifesinin şeyhi olan Ali Çelebi ve yiğidbaşısı Ömer ve zimmilerden Meldon ve Kerem ve Küçibey ve Memleket nâm zimmiler..." (Uzun, 2011: 214)

Bu belgede çulhalar esnafından olan Ali Çelebi ve Ömer adlı şahıslar, Meldon, Kerem, Küçibey, Memleket ve diğer bazı zimmilerle beraber şer'i mahkemeye başvurarak Beşir, Süleyman, Ağca, Ömer ve Hacı Hasan, adındaki Müslüman şahıslardan davacı olmuşlardır. Dava sebebi de ellerindeki emr-i şerif gereği çulhalar esnafından olmayan şahısların bu pazarda iplik satmasının yasak olmasına rağmen bu adı geçen kişileri, pazarda iplik satmaya devam etmesidir. Yapılan sorgulamada davalılar kendilerini "Bu pazarda aldığımızı buradaki esnafa satıyoruz buradan başka yere götürüp satmıyoruz şeklinde kendilerini savunmuşlardır." Özet olarak aktardığımız bu belgeyi önemli kılan husus ise bazı Müslümanların zimmiler ile beraber hareket edip başka Müslümanlardan ticari bir sebepten dolayı şikayetçi olmalarıdır. Burada Ali ve Ömer ile birlikte davacı olan zimmiler çulhalar esnafından oldukları için pazarda iplik ticareti yapmaya hak kazanmışken, davalı konumunda adı geçen Müslümanların bu hakkı elde edemediği görülmektedir. Bu da Şer'iyye sicillerinde az rastlanan durumlardandır.

2.15. Zimminin Namus Konusunda İftiraya Uğraması

"Kazâ-yı Harpurut mahallâtından Câmî-i Kebîr Mahallesi sâkinlerinden Derovi Muradik veled-i Dezemşik nâm zimmi mahfel-i kazâda yine mahalle-i mezbûr ahâlilerinden..." (Uzun, 2011: 216)

Bu belgede, Muradik adındaki bir zimmi yanındaki Korkik, Puşık, Osilik ve Vartan'dan oluşan bir gurup zimmiyi de şahit göstererek bundan evvel hiç kimseyle bir çekişmesinin ve davasının olmamasına rağmen kendisine hetk-i ırz (ırza geçme) iftirası atıldığını beyan etmiştir. Bundan dolayı da gerek hazırda bulunan zimmilerden gerekse mahkemede hazır bulunmayan mahalledeki Müslümanlardan kendi durumunun sorulup açıklığa kavuşturulmasını talep etmiştir. Yapılan araştırmada mahalledeki Haydar Çelebi, Müezzîn Yahya, Mehmed, Beşir ve Mevlüd adındaki Müslümanlara Muradik adındaki zimminin durumu sorulmuştur. Bu kimseler de Muradik'in lehine şahitlik ederek, ehli namus, kendi halinde iyi bir adamdır demişlerdir. Bu şahitlikleri de mahkemede kayıt altına alınmıştır. Burada iftiranın kimin tarafından atıldığı açıklanmadığı için genel bir söylenti olduğunu anlamaktayız. Zimmi nefisini temize çıkarmak ve belki de verilebilecek bir cezanın önünü kesmek için mahkemeye kendisi başvurmuştur. Bir diğer önemli husus da zimminin şahitlerinin bir kesiminin mahalledeki Müslümanlar olması ve zimmi hakkında mahkemeye olumlu ifade vermeleridir. Zimmiye şahitlik eden Müslümanların, zimminin dininden dolayı peşin hüküm vererek, kafirdir ne de olsa yapmış olabilir şeklinde bir ön yargı ve ötekileştirme içinde olmadıklarını görmekteyiz.

2.16. Yetim Zimmilere Vasi Tayini

"Kazâ-yı Harpurut muzâfâtından Pekinik nâm karye sâkinlerinden olub bundan akdem vefât iden Hazruk veled-i Kirakos nâm zimminin li-ebeveyn karındaşlarından..." (Uzun, 2011: 228)

Bu belgede, vefat eden Hazruk adındaki zimminin, Dimko, Dink, Menzik ve Manuk adlarındaki küçük kardeşlerinin durumlarını ve mallarını korumak için, Hüsrev adındaki bir başka zimminin vasi tayin edildiği kaydedilmiştir. Burada Hüsrev'in vazifesini kabul ettiği ve hakkıyla yerine getireceğini taahhüt etmesi de belgeye eklenmiştir. Görüldüğü üzere ağabeylerinin ölmesinden sonra sahipsiz kalan zimmi çocuklar Şer'i mahkeme tarafından gözetilerek kendi kaderlerine terk edilmemişlerdir. Burada mahkeme, yetimleri ve mallarını layıkıyla koruyabileceğine inandığı bir başka zimmiye görev vermekle kalmamış bunu kayıt altına alarak da yetimlerin, herhangi bir hak kaybına uğramasını engellemeye çalışmıştır. Vasi tayini konusunda zimmilerin de Müslümanlarla aynı statüde olduklarını görmekteyiz.

2.17. Tayin Edilen Vasinin Tasarrufu

"Kazâ-yı Harpurut muzâfâtından Pekinik nâm-ı karye sâkinlerinden olub bundan akdem mürd olan Hazorik veled-i Kirakos nâm zimmînin evlâd-ı sıgârına kibel-i şer-i mutahhardan vasi-i mansûbesi olan..." (Uzun, 2011: 233)

Bu belge, bir önceki kayıta zimmi yetimlere vasi tayin edilen Hüsrev adındaki zimminin, yetimlere ait bir mal üzerindeki tasarrufu ile ilgilidir. Hüsrev, yetimlerin babalarından miras yoluyla kalan bir borçları olduğunu bundan dolayı da mecburen yetimlere ait bir bağı satmak durumunda kaldığını, bu satış akdini de müzayede usulüyle gerçekleştirdiğini ve en çok parayı veren Ahmet ve Hamza adındaki kişilere bağı sattığını, ücretini de teslim aldığını mahkemeye bildirmiştir. Görüldüğü üzere mahkeme vasi tayin ettikten sonra vasinin gerçekleştirdiği satış akdini de kaydetmiştir. Bu da bizlere, vasilerin yetimlerin malları üzerinde sınırsız bir özgürlüklerinin olmadığını, yaptıkları işlemleri detaylı olarak mahkemeye bildirdiklerini ve bu işlemlerin mahkeme kayıtlarına işlendiğini göstermektedir.

2.18. Yetim Zimmilerin Haklarının Vasi ile Korunması

"Budur ki Kazâ-yı Harpurut muzâfâtı(ndan) Perçenç nâm karye sâkinlerinden mürd olan Oki nâm zimmînin sagîr oğlu Nikağus nâm zimmînin sicil vasisi..." (Uzun, 2011: 244)

Bu belgede, babaları vefat eden zimmi yetimlerin haklarının, Ahmet Beşe adındaki Müslüman vasilerinin mahkemeye başvurarak korunduğunu görmekteyiz. Nikağus, Ulubek ve Manuşik adlı yetim zimmilerin Vasisi Ahmet Beşe, Sefer Beşe adındaki şahsın yetimlerin babaları ölünce arazilerini sahibü'l- arzdan tapu alarak mülk edindiği oysa verilmiş fetvalara göre ölen kimsenin mirasçıları hayattaysa başkasına mülk olarak verilemeyeceğini dolayısıyla bu işlemin iptal edilerek arazilerin yetimlere teslim edilmesini talep etmiştir. Yapılan incelemelerden sonra Ahmet Beşe'nin haklı olduğu anlaşılmış ve Sefer Beşe'nin ödediği tapu ücreti geri verilerek davaya konu olan araziler zimmi yetimlere geri verilmiştir. Bu belgeden hareketle zimmiler için tayin edilen vasilerin zaman zaman Müslümanlardan seçildiğini görmekteyiz. Davanın, yetim zimmiler lehine sonuçlanması ve haklarının vasi aracılığı ile korunması da bize Müslüman vasilerin en az zimmi vasiler kadar, zimmi yetimlerin haklarını korumaya özen gösterdiklerini ve bu uğurda gerektiğinde Müslüman dindaşlarını da mahkemede dava ederek yetimlerin haklarını gözettiğini göstermektedir.

2.19. Zimmilerin Gasp Edilen Haklarının İadesini İstemesi

"Kazâ-yı Harpurut muzâfâtından Perçenç nâm karye sâkinlerinden Olya veled-i İnamus nâm zimmînin kendü asâleten ve ammûcası oğlu Tavid ve Nikol İnyan ..." (Uzun, 2011: 245)

Bu belgede, Olya adındaki bir zimmi asaleten, Tavid, Nikol ve Yatuk adlarındaki amcaoğulları ise vekaleten şer'i mahkemeye başvurarak, babaları İnamus ölmeden önce Sefer Beşe adındaki şahısla ortak bir bahçelerinin olduğunu ancak Sefer Beşe'nin bu bahçeye el koyduğunu, bundan dolayı da haklarının kendilerine iade edilmesini talep etmişlerdir. Bu olayda adı geçen Sefer Beşe'nin de vefat ettiği ve bu davanın onun mirasçılarına karşı açıldığı anlaşılmaktadır. Yapılan soruşturma ve incelemeler sonucunda zimmilerin iddialarının doğru olduğu ve söz konusu bahçede Sefer Beşe ile ortak oldukları kayıt altına alınmıştır. Burada haksızlığa uğrayan zimmilerin mahkeme ile haklarını geri aldığını görmekteyiz. Davada adı geçen, İnamus ve Sefer Beşe ölmüş oldukları halde mirasçıları aracılığı ile yürütülen dava İnamus'un mirasçıları lehine sonuçlanmıştır.

2.20. Sele Kapılarak Ölen Zimminin Cesedinin Keşfi

"Kazâ-yı Harpurut mahallâtından Sinâbud mahallesi sâkinlerinden Sanok ve Dilenci Makrus veled-i Kirkos nâm zimmî mahfel-i kazâda takrîr-i kelâm ve sâbit-i merâm..." (Uzun, 2011: 245)

Bu belgede, Sanok ve Makrus adındaki zimmiler şer'i mahkemeye başvurarak, sel sularına kapılarak vefat eden Menas adındaki zimmi için mahkemeden keşif talebinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine Mehmet Efendi, Ömer Halil ve bir grup Müslümandan oluşan keşif heyeti incelemelerde bulunarak, şiddetli yağmur ve doludan dolayı Menas'ın, sele kapıldıktan sonra suyla sürüklenip boğularak hayatını kaybettiği şeklindeki ifadelerini mahkemede kayıt altına almışlardır. Bu kayıt bize doğal yollardan da olsa hayatını kaybetmiş bir zimmi hakkında, diğer zimmilerin talebi üzerine mahkeme tarafından inceleme ve soruşturmaların başlatılarak herhangi bir şüpheye yer bırakılmadığı ve zimmilerin can emniyeti konusundaki mesuliyetin, keşif heyeti oluşturarak mahkeme tarafından yerine getirildiğini görmekteyiz.

2.21. Selde Ölen Zimminin Diyetinin Olmayacağı Kararı

"Bâ'is-i tahrîr-i tezkire budur ki Harpurut mahallâtından Sinabud mahallesi sâkinlerinden Kôr Aşık oğlu Menas zimmîyi sel basdurub ..." (Uzun, 2011: 430)

Bu belge, bir önceki kayıta da geçen Menas adındaki zimminin sel sularına kapılarak vefat etmesinden bahsetmektedir. Bir önceki kayıta yakınlarının keşif talebinde bulunduğu bu ölüm olayı hakkında, olayın keşif edildiği ve zimminin ölümünden dolayı kimseden kan diyeti talep edilmemesi şeklinde kayıt düşülmüştür. Zimmiler değişik sebeplerden dolayı vefat eden yakınları için mahkemeden keşif talebinde bulunabiliyorlardı. Keşfin ve delillerin sonucuna göre de zimminin öldüğü yerleşim yerinden kan diyetini talep edebiliyorlardı. Bu kayıt, ölümün cinayet olmayıp, doğal afetten kaynaklandığını ve dolayısıyla hukuki olarak diyete konu olmadığını beyan etmiştir.

2.22. Zimmi Kardeşlerin Miras Malı Konusundaki Anlaşmazlığı

"Kasaba-i Harpurut sâkinlerinden Vartan nâm zimmî meclis-i şer-i şerîfde kendü karındaşı olan Kartekol nâm zimmî muvâcehesinde ..." (Uzun, 2011: 254)

Bu kayıta, Vartan adındaki zimmi, kardeşi Kartekol'den şikayetçi olarak, miras yoluyla kendilerine kalan bağın kardeşine düşen hissesini satın almasına rağmen, kardeşinin bağ üzerindeki tasarrufuna mâni olduğunu belirtmiştir. Kartekol ise bağdaki hissesini sattığını ancak kardeşinin kendisine herhangi bir ödeme yapmadığını söyleyerek kendisini savunmuştur. Davacı Vartan ise daha önce ödeme yaptığını ve buna dair elinde mahkeme hücceti olduğunu beyan etmiştir, dava ise delili kabul edilen Vartan lehine mahkemede kayıt altına alınmıştır. Bu olayda, miras meselesi yüzünden anlaşmazlığa düşen zimmi kardeşlerin problemi şer'i mahkemede çözüme kavuşmuştur. Ayrıca iki kardeş arasındaki satış akdi olmasına rağmen bu işlem mahkemede kayıt altına alınmış ve resmîyet kazanmıştır. Daha sonra da taraflar arasında anlaşmazlık meydana geldiğinde geriye dönük bu kayıtlar delil olarak görülmüş ve olay çözüme kavuşturulmuştur. Bu dava, şer'i kayıtların düzenli olarak tutulup muhafaza edilmesinin toplumdaki anlaşmazlıklara nasıl çözümler ürettiği konusunda bizlere bir örnek sunmaktadır.

2.23. Zimminin Borcunu Ödendiğine Dair

"Budur ki kadem-i kârîr mahfel-i kazâda Kazâcı Murad mahzarında takrîr-i kelâm idüb..." (Uzun, 2011: 255)

Bu belgede, Murad adındaki bir şahıs, Budakel adındaki zimmiden alacaklı olduğunu ancak bu alacağını tam bir şekilde teslim aldığını ve aralarındaki alacak verecek durumu kalmadığı yönündeki beyanını mahkemede kayıt altına almıştır.

2.24. Zimminin Malını Hibe Etmesi

"Kazâ-yı Harpurut muzâfâtından Zaluni nâm karye sâkinlerinden Varik bint-i Ohan nâm zimmî meclis-i şer-i şerîfede yine kendü tebeyyününde olan ..." (Uzun, 2011: 257)

Bu belgede, Varik adındaki bir kadın zimmi, bağını, tarlasını, bostanını, evlerini ve kendisine ait olan her ne malı varsa hepsini torunu Meradik adındaki zimmiye hibe etmiştir. Meradik de bunu kabul etmiş ve onaylamıştır bunun üzerine mahkeme durumu kayıt altına almış ve hibe resmîyet kazanmıştır. Bu örnekte olduğu gibi zimmilere tanınan haklardan biri de malları konusundaki özgür tasarruflarıydı. Böylece diledikleri gibi mallarını satabildikleri gibi hibe de edebiliyor ve bu hibe ettikleri malları şer'i mahkemede kayıt altına alarak resmîyet kazandırıyorlardı.

2.25. Zimmilerin Borç Aldığına Dair

"Kasaba-i Harpurut muzâfâtından İğiki nâm karye sâkinlerinden İğob veled-i Malik Menas veled-i Tatrus Hokas veled-i İrik Kesir veled-i Kirakos Arsık..." (Uzun, 2011: 258)

Bu belgede, İğop, Menas, Hokas, Arsık, Maylo, Kürkik adındaki zimmiler, Derviş Beşe denen Müslümandan borç aldıklarını, bu borcu kabul ettiklerini ve ödeyeceklerini beyan ediyorlar. Mahkemede hazır bulunan Derviş Beşe de söylenenleri onaylayıp kabul ettikten sonra borç tescil edilmiştir. Burada kalabalık bir zimmi gurubuna bir Müslümanın borç verdiğini görmekteyiz.

2.26. Müslüman Eşinin Kan Diyetini Talep Eden Zimmi Kadın

"Kazâ-yı Harpurut muzâfâtından Zaluni nâm karye sâkinlerinden hayâtı ve sıhâtı nâ mâ'lûm olan Hüseyin bin Abdullah nâm kimesne(nin) oğlu Murad sagîrin ve ..." (Uzun, 2011: 261)

Bu belgede vefat eden Hüseyin adındaki Müslümanın oğlu Murad ve zimmi eşi Sultan, Süleyman adındaki bir Müslümandan davacı olmuşlardır. Hüseyin'in daha önce Süleyman'ın katircısı olduğunu, dağa odun getirmeye gittiğinde kaybolduğunu, Süleyman'ın ise etrafı soruşturarak katırlarını bulduğunu ancak Hüseyin'den bir haber getirmediğini mahkemeye bildirmişlerdir. Süleyman'a durum sorulduğunda ise, Hüseyin ve katırlar kaybolduktan sonra soruşturup aradığını, Asut denilen kazada katırlarını bulduğunu ancak Hüseyin'den bir haber alamadığını ve bu durumu da Asut kadısına bildirip kayıt altına aldığını ifade etmiştir. Bu durum üzerine mahkeme, Süleyman'ın kan diyeti ödemesine gerek olmadığı yönündeki kararı tescil etmiştir. Bu belgede bir Müslümanın zimmi kadınla evlendiğini görmekteyiz. İslam hukukunda genel bir prensip olarak zimmi kadınlar Müslüman erkeklere helal sayılmıştır bundan dolayı da mahkeme kayıtlarındaki olaylarda, bu tür evliliklerin yapıldığını görmekteyiz. Bu davada zimmi kadın diğer davacılarla birlikte eşinin durumunun takipçisi olmuş ve olası bir cinayet olasılığından dolayı mahkemeden, şüphelendikleri şahıs hakkında sorgulama talep etmiştir. Yapılan sorgulama sonucu ise kan diyetine gerek olmadığı kararı çıkmıştır.

2.27. Vasi Olan Zimminin Tasarrufu

"Karye-i Pekinik zimmîlerinden olub vefât iden Hazrok veled-i Kirakos nâm zimmî semercinin vasi-i şer'îyyesi olan Hazro veled-i İğalik nâm zimmî meclis-i şer'de..." (Uzun, 2011: 278)

Bu belgede, vefat eden Hazrok adındaki zimminin vasisi konumundaki Hazro, kendisine vasiyet yolu ile kalan bir kıta bağı, Osman Efendi adındaki bir Müslümana sattığını, ücretini peşin olarak aldığını ve bundan sonra Osman efendinin mülkü olduğunu beyan etmiştir. Burada zimmilerin vasiyetlerinin mahkeme nezdinde muteber olduğunu görmekteyiz. Vasi konumundaki zimmi mal üzerinde dilediği gibi tasarruf etme hakkına sahiptir. Burada da Hazro bu tasarrufunu vasiyetle kalan malı satmakla kullanmıştır. Mahkeme de durumu kayıt altına almıştır.

2.28. Zimminin Müslümandan Borç Alması

"Budur ki Kemal veled-i Tevtel nâm zimmî meclis-i şer'de Ali Beşe bin Mevlud mahzarında..." (Uzun, 2011: 280)

Bu belgede, Kemal adındaki bir zimmi, Ali Beşe adındaki Müslümana borcu olduğunu beyan etmiştir. Alacak verecek meseleleri zimmilerle ilgili en çok rastladığımız kayıtların başında gelmektedir. Burada da yine bir Müslümanın zimmiye borç vermesi kaydı vardır.

2.29. Zimminin Zimmiye Kefil Olması

"Budur ki hâlâ Habusu'da olan Koca Kemâl zimmî Nikov veled-i Manok nâm zimmîye kefil virilüb..." (Uzun, 2011: 181)

Bu kayıt türü nadir rastladığımız belgelerdendir. Burada Kemal adındaki bir zimminin, Nikov adındaki zimmiye kefil olarak verildiğinden bahsedilmektedir. Ancak kefaletin içeriğinden söz edilmemektedir.

2.30. Bir Gurup Zimminin Müslümana Borcu

"Karye-i Tadım zimmîlerinden Gorkik veld-i Nağrar ve Hansur veled-i Habib ve Kirakos veled-i Dornik ve Moşih veled-i Berkis ve ..." (Uzun, 2011: 297)

Bu belgede, Gorkik, Hansur, Kirakos, Moşih, Ohenik, Dertok ve Keşiş adlarındaki bir gurup zimmi, mahkemede, Musa adındaki bir Müslümanın vekili konumundaki Yusuf Bey'e borçları olduğunu ve bu borcu bir aya ödeyeceklerine dair birbirlerine kefil olduklarını beyan etmişlerdir. Bu kayıt, şer'îyye sicilinde tespit ettiğimiz ikinci toplu borç alma olayı olmuştur. Daha önce de kalabalık bir zimmi grubunun bir Müslümandan borç aldığını aktarmıştık. Ancak bu borcu neden dolayı aldıkları hakkında bir bilginimiz yoktur. Toplu olarak borç almalarının, bir ortaklık kurmak için mi, yoksa vergilerini ödemek için mi ya da bireysel ihtiyaçlardan dolayı mı olduğunu tespit edemiyoruz.

2.31. Borcuna Karşılık Bağını Rehin Veren Zimmi

"Budur ki Kemâl veled-i Tavid nâm zimmî meclis-i şer'de Ali Beşe bin Yusuf mahzarında..." (Uzun, 2011: 306)

Bu belgede, Kemal adındaki zimmi, Ali Beşe adındaki Müslümandan borç aldığını ve bu borcuna karşılık olarak da bağını rehin bıraktığını, eğer on güne kadar borcunu ödemezse rehin olan bağın satılmasını tescil ettiriyor. Yukarıda farklı borç kayıtları aktardık ancak hiçbirinde rehin söz konusu değilken bu borcuna karşılık zimmi, bağını güvence olarak rehin kılmıştır. Bu kayıttan sonra şer'iyye sicilinde rehin bırakılan bağın satımı ile ilgili bir kayıta rastlamadığımızdan dolayı, adı geçen zimminin borcunu vaktinde ödediği sonucuna varıyoruz.

2.32. Borcunu Ödeyemeyen Zimminin Evini Satması

"Kazâ-yı Harpurut zimmîlerinden Vartan veled-i Merzik nâm zimmî meclis-i şerde yine kazâ-yı mezbûr sâkinlerinden Ca'fer Bey bin Mahmud mahzarında..." (Uzun, 2011: 307)

Bu belgede, Vartan adındaki bir zimmi, Cafer ve kardeşinden farklı seferlerde borçlar aldığını ancak bu borcunu ödemeye güç yetiremediğini bildirmiştir. Bundan dolayı da borcuna karşılık olarak, borç miktarını karşılayacak bir ücretle evini Cafer'e, satmıştır. Burada birden fazla hukuki işlemi tek bir kayıt altında görmekteyiz. Bir yandan borçlu konumundaki zimmi yaptığı satım akdi ile satıcı konumuna gelmiş ve alacaklılarına evini satarak, borç yükümlülüğünden kurtulmuştur.

2.33. Borcunu Ödeyemeyen Zimminin Bağını Satması

"Harpurut zimmîlerinden Ahiki veld-i Bahadır ve karındaşı Hanikik nâm kimesneler meclis-i şer-i hatrû'l-lâzîmü't-tevkîrde Mehmed bin Nasuh mahzarında..." (Uzun, 2011: 319)

Bu belgede, Ahiki ve kardeşi Hanikik adındaki zimmiler, Mehmed adındaki bir Müslümana, borçları olduğu ve bu borcu ödeyemediklerinden dolayı da karşılığında bağlarını vereceklerini beyan etmişlerdir. Bir önceki belgede aktardığımız duruma benzerlik gösteren bu olayda da borcunu ödeyemeyen ve karşılığında mülkünü borç sahibine veren zimmiler görmekteyiz.

2.34. Zimmi ile Müslüman Arasındaki Kavga

"Budur ki kazâ-yı Harpurut muzafatlarından Hüseyinik nâm karye sâkinlerinden Asadur veled-i Devit nâm zimmî meclis-i şer-i hatrû'l-lâzîmü't-tevkîrde..." (Uzun, 2011: 326)

Bu belgede, Asadur adındaki bir zimmi, Hasan çelebi adındaki bir Müslümandan şikayetçi olarak, kendisini başından taş ile yaraladığını iddia ederek bu durumun tespiti ve soruşturma için mahkemeden keşif talebinde bulunmuştur. Durum Hasan Çelebiye sorulduğunda ise, Asadur'un bostanından geçtiğimde merkebim patlıcan yaprağından ısırıldığı için Asadur bana hakaret ederek hücum etti, hatta dinime ve imanıma dahi hakaretler etti, bundan dolayı ben de onu taşla yaraladım şeklinde kendisini savunmuştur. Hasan Çelebi bu söylediklerine, Ahmed, Ömer, Süleyman ve Ebu Bekir'i şahit göstermiştir. Şahitler de Hasan Çelebi'nin ifadesini aynıyla tasdik etmiştir. Bu olayı incelediğimizde, zimmilerden biri, Müslümanların egemen olduğu bir toplumda, halkın içinde, bir Müslümanın dinine ve imanına hakaretler ettiği, bunun sonucunda çıkan kavgada yaralanıp yine Müslümanların hukukuna göre hüküm veren şer'i mahkemeye gidip şikâyetle bulunabilmiştir. Azınlıkların yıllarca farklı topraklarda hakaretlere, zulümlere ve türlü aşağılamalara uğradığı göz önünde bulundurulduğunda, bu olay, zimmilerin İslam egemenliği altında yaşadığı refah ortamını gösterme bakımından son derece önemlidir.

2.35. Borcuna Karşı Dükkanını Rehin Bırakan Zimmi

"Karye-i Hüseyinik'den Berveri veled-i Terhan ve karındaşı Kirakos nâm zimmîler Piri bin Karaca mahzarında..." (Uzun, 2011: 334)

Bu belgede, Berveri ve kardeşi Kirakos adındaki zimmiler, Piri adındaki Müslümandan, üç yıl vadeli borç aldıklarını, bu borca karşılık dükkanlarını rehin bıraktıklarını tescil ettirmişlerdir. Borçların şer'iyye siciline işlenmesinin farklı örnekleriyle karşılaşmaktayız. Bu kayıta, borç karşılığı dükkân rehni yer almaktadır, bunun yanı sıra borcun kaç yıl süreyle ödeneceği hakkında da bilgi verilmiştir. Başka belgelerde ise, borcun süresi verilmeden genel olarak zikredilebilmektedir.

2.36. Zimmin Müslümanla Bademlik Arazi Konusundaki Anlaşmazlığı

"Kazâ-yı Harpurut muzâfatından Zaluni nâm karye zimmîlerinden Percan veled-i İğob nâm zimmî mahfel-i kazâ da kasaba-i mezbûr sâkinlerinden..." (Uzun, 2011: 336)

Bu belgede, Kocası vefat eden Behice adındaki kadın ve oğullarının vekili konumunda bulunan Mustafa adındaki şahıs, Percan adındaki zimmiden, özellikleri ayrıntısıyla belirtilen bademlik arazinin Behice'ye ait olduğunu ve ona verilmesini talep etmiştir. Percan bu durum üzerine kendi rızası ile davadan feragat etmiş ve tartışmaya konu olan bademlik Behice ve çocuklarına verilmiştir. Bu olayda Percan adlı zimminin davasından hangi gerekçelerle feragat ettiği hakkında bir bilgimiz yoktur. Haksız olduğunu düşündüğünden dolayı mı bu tartışmayı sonlandırdı yoksa başka bir sebeple mi bilemiyoruz.

2.37. Zimmi ile Müslümanın Ortaklığı

"Budur ki kariye-i Tadım zimmîlerinden Kürkik veled-i Ca'fer nâm zimmî meclis-i şer-i şerîf vâcibü't-teşrifde işbu sahibü'l-hâze'l-kitâb Kaya Beşe ..." (Uzun, 2011: 344)

Bu belgede, birden fazla işlem kayıt altına alınmıştır. Kürkik adındaki zimmi, Kaya Beşe adındaki bir Müslümana borcu olduğunu ve bu borcuna karşılık da evini, bağını, bahçesini, öküz ve ineklerini rehin kıldığını ve oğulların ile birbirlerine borcu ödemek konusunda kefil olduğunu bildirmiştir. Aynı zamanda Kürkik, Kaya Beşe ile aralarında ekin ortaklığı bulunduğunu, bu ortaklıkta, tohumun Kaya Beşe'ye, öküz, inek ve toprağın ise kendisine ait olduğunu, ürün çıktıktan sonra da bölüşeceklerini beyan ediyor. Kaya Beşe de bu söylenenleri onaylayıp kabul ettikten sonra mahkemede kayıt altına alınmıştır. Görüldüğü üzere bir zimmi ile Müslüman arasında hukuki açıdan farklı işlemler, bu belgede zikredilmiştir. Bir yandan ürün ortaklığı diğer taraftan borç, rehin ve kefillikten bahsedilmiştir.

2.38. Müslüman Kadının Zimmiden Alacağını Tahsil Etmesi

"Kadem bint-i İbrahim nâm hâtûn meclis-i şer'de karye-i Tadım zimmîlerinden Keşiş veled-i Merkiri nâm zimmî mahzârında..." (Uzun, 2011: 345)

Bu belgede, Kadem adındaki bir Müslüman kadın, Keşiş adındaki zimmiden alacağını tahsil ettiğini ve aralarında bir alacak verecek durumu kalmadığını beyan etmiştir. Ekonomik hayatta kadınların çok etkin olmadığı düşünülen bir dönemde Müslüman bir kadının mahkemede bir zimmiden borcunu tahsil ettiğini söylemesi son derece önemlidir.

2.39. Zimminin Borcuna Karşı Evini Rehin Bırakması

"Budur ki Oanes zimmî mahfel-i kazâda Kara Mustafa Beşe mahzarında ikrâr ve itirâf idüb..." (Uzun, 2011: 350)

Bu belgede oldukça sağlama alınmış bir borç kaydını görmekteyiz. Oanes adındaki zimmi, Mustafa Beşe adındaki Müslümana on beş gün içerisinde ödemek üzere borçlu olduğunu ve bu borcu karşılığında evini rehin bıraktığını, şayet borcunu belirtilen sürede ödeyemezse, Ahmet Beşe adındaki şahsı evini satın Mustafa'nın borcunu ödemesi konusunda vekil tayin ettiğini bildirmiştir.

2.40. Fazla Alınan Verginin İadesi Talebi

"Budur ki Havâss-ı hümâyûn karyelerinden karye-i Tadım'dan Melik Serkis ve karye-i Pekinik'den Hüsrev ve karye-i Perçenç'den Mustafa kethüda ve..." (Uzun, 2011: 361)

Bu belgede bir grup zimminin, sadrazamın kapıcı başlarından olan Beşli Mehmet Ağa huzurunda, Veli Bey ve Murtaza Çelebi denilen şahısların kendilerinden konakçı akçesi adı altında daha önceden vermedikleri ve kanuna aykırı bir şekilde vergi toplandığını beyan etmişlerdir. Bunun üzerine taraflar arasında arabulucuların da etkisiyle anlaşma meydana gelmiştir. Ve davacı zimmiere vergi toplayan şahısların bir ödeme yapmasına karar verilmiştir. Bu kayıt, zimmiere kadı dışında da görevlendirilen üst düzey devlet yöneticilerine dertlerini anlatarak çözüm bulduğunu göstermektedir.

2.41. Bir Zimmiden İki Kere Cizye Alındığı İddiası

"Kıdvetü'l-kudât ve'l-hükâm madenü'l-fazl ve'l-keîlâm Mevlâna Harpurut kâdısı zîde fazlûhu tevkî-i refi-i hümâyûn vâsil olıcak malûm ola ki..." (Uzun, 2011: 382)

Bu belge, Harput kadısına hitaben yazılmış, Harput kazasının bağlı olduğu eyalet merkezi olan Diyarbakır'dan gönderilen bir fermanıdır. Belgede, Derek adlı zimminin, aslen Sağnam kazasına tabi

olduğu, bugüne kadar cizye ve diğer vergilerini de Sağnam kazası görevlilerine ödediği, ancak hali hazırda ikamet ettiği Harput kazası, Saruni karyesinde vergi memurlarının, kendisinden tekrardan vergi talebinde bulunması üzerine eyalet merkezine şikâyetinde bulunmuştur. Gelen fermanında, Harput kadısından, durumun incelenerek, zimmiden ikinci bir defa vergi alınarak rencide edilmesinin engellenmesi ve zimminin eskiden olduğu gibi bağlı olduğu Sağnam kazasına vergisini ödemesi, zimmiden ikinci bir defa vergi talep edilmemesi istenmektedir. Burada bir zimmi karşılaştığı kanunsuz bir durum karşısında, hukuki haklarını korumak için eyalet merkezine şikâyetinde bulunmuş ve zimminin durumu ile ilgili gelen yazılı emirde kadıdan zimminin haklarının korunması istenmiştir. Görüldüğü üzere zimmiler karşılaştıkları hukuki sorunları bağlı oldukları kazalardaki şer'i mahkemelerden daha üst mercilere de şikâyetinde bulunabiliyorlardı bu onlara verilmiş hukuki bir haktır. Gelen fermanında zimminin rencide edilmemesi emrinin yer alması, vatandaşlık haklarına saygı gösterildiğinin bir örneğini teşkil ediyor.

2.42. Eksik Kalan Cizyelerin Toplanmasına Dair Ferman

"Kıdvetü'l-ümerâ'il-kirâm umdetü'l-küberâ'il-fihâm zü'l-kadr ve'l-ihirâm el-muhtass bi-mezîd-i inâyeti'l-meliki'l-allâm Sağman Sancağbeyi dâme izzuhû ve kıdvetü'l-kudât ve'l-hükkâm..." (Uzun, 2011: 397)

Bu belge de cizye vergisi ile ilgili bir fermanıdır. Sağman sancak bey kadısına eyalet merkezinden gönderilmiştir. Fermanı incelediğimizde, cizye toplamakla görevli Mehmet adındaki görevlinin cizyenin bir kısmını zimmilerin ödemediğini, bundan dolayı da cizye için kefil gösterdikleri Dilo adındaki bir zimminin de Harput kalesinde hapsedtiğini merkeze bildirmiştir. Eyalet merkezinden gelen emirde ise cizyenin hiç kimsede eksik bir akçe dahi kalmadan toplanılması istenmektedir. Bu kayıttan, bazı zimmilerin vaktinde cizye sorumluluğunu yerine getirmedikleri ve bundan dolayı da bazı sorunların yaşandığı anlaşılmaktadır. Gelen emir ise çok net ve kesin bir şekilde cizyenin eksiksiz toplanması ve bu konuda bir müsamaha gösterilmemesi talep etmektedir. Bir önceki kayıttan zimminin hakkını korumak için ferman gönderen eyalet merkezi burada da zimmilerin sorumluluklarını yerine getirmeleri için ferman göndermiştir. Bu iki kaydı karşılaştırdığımızda, zimmiler ile devlet arasındaki hak- sorumluluk dengesini görmekteyiz.

2.43. Zimminin Fazla Vergi Toplandığı Şikâyetiyle Gelen Ferman

"Kıdvetü'l-ümerâ'il-kirâm umdetü'l-küberâ'il-fihâm zü'l-kadr ve'l-ihirâm el-muhtass bi-mezîd-i inâyeti'l-meliki'l-allâm Harpurut sancâğbeyi ..." (Uzun, 2011: 401)

Bu belge, Diyarbakır eyaletinden Harput sancağına gönderilmiş bir fermanıdır. Serkis adındaki zimmi, kendilerinden hukuka aykırı olarak fazladan vergi toplandığını ve bugüne dek vergi verilmeyen bazı durumlarda kendilerinden vergi toplandığını Harput sancağının bağlı olduğu eyalet merkezine şikâyet etmiştir. Gelen yazılı emirde ise Harput sancak beyinden bundan sonra halktan kanuna aykırı olarak fazladan vergi toplanmasının engellenmesi istenilmiştir. Fermanın devamında bu emre rağmen, görevlilerin ısrarla bu vergilere devam etmesi durumunda eyalet merkezine acilen haber verilmesi istenmiştir. Böyle bir usulsüzlük yapanların da Vezir'ul Azam huzurunda mahkeme edileceği uyarısı yapılarak konun ehemmiyeti vurgulanmıştır. Görüldüğü üzere, şikâyetin bir zimmiden gelmesine rağmen sert uyarılarla sancak beyine bir ferman gönderilmiş ve fazladan vergi toplanmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Böylelikle kanunsuzluğa ve zulme engel olunarak zimmilerin hukuku korunmuştur. Eyalet merkezinin zimminin şikâyetini önemsemesi, gerekli tedbirler alması ve bu konuda resmi yazışmalar yapması devlet nazarında onların vatandaşlık haklarının gözetildiğini ve hukuk sistemi içerisinde yabancılık çekmeden, sorunlarına çözümler bulduklarını gösterir.

2.44. Cizye Vermemekte Direten Zimmiler Hakkındaki Ferman

"Kıdvetü'l-kudât ve'l-hükkâm ma deni'l-fazl ve'l-keâm Mevlânâ Harpurut kâdısı zîde fazlûhu tevkî-i refî-i hümâyûn vâsil olacak malûm ola ki..." (Uzun, 2011: 405)

Bu belge, Harput sancağında cizye toplamakla görevli olan Mustafa adındaki bir görevlinin eyalet merkezine giderek şikâyetinde bulunmasından bahsetmektedir. Fermanında on beş yıldan beridir, cizye defterlerinde kayıtları bulunan bazı zimmilerin, cizyelerini ödemeyerek geciktirdiği, bu vermekle yükümlü oldukları cizyelerin bir an önce defterlerdeki kayıtlara göre kanunen toplanılması istenmektedir. Bu ferman genel içerikli bir emirname şeklinde gönderilmiştir. Cizye vermeyen zimmilerin kimler olduğu tek tek sayılmadan, cizye defterlerindeki kayıtlara göre tüm zimmilerden eksiksiz toplanılması talep edilmektedir. Bilindiği üzere zimmilerin, İslam egemenliği altında emniyet içinde yaşamalarının şartlarından biri de

zimmilerin, cizye vergilerini devlete ödemeleridir. Eyalet merkezi, bu konuda zimmilerin sorumluluklarını yerine getirmesini ve durumun sancak yönetimi tarafından takip edilmesini istemektedir.

2.45. Fazladan Vergi Alındığı İddiası ile Gelen Ferman

"Kıdvetü'l-kudât ve'l-hükkâm ma deni'l-fazl ve'l-keîâm Mevlânâ Harpurut kâdisı zîde fazlühu tevkî-i ve refi-i hümayûn vâsil olacak malûm ola ki ..." (Uzun, 2011: 411)

Bu ferman, Harput kadısına hitaben eyalet merkezinden gönderilmiştir. Minak ve Oğlu Hacuk adındaki zimmiler, her yıl, üzerlerine düşen resmi vergileri görevlilere teslim etmelerine rağmen kendilerinden fazladan, kanuna aykırı olarak vergiler toplandığını eyalet merkezine, şikâyet etmişlerdir. Gelen ferman, kadıdan, şikâyette bulunan zimmilerin, resmi vergilerini verdikten sonra başka vergiler istenilerek rencide edilmemesini ve adı geçen konuda ikinci bir şikâyete mahal vermemesini talep etmiştir.

2.46. Cizye Vermekten Kaçınan Zimmiler

"Kıdvetü'l-kudât ve'l-hükkâm ma deni'l-fazl ve'l-keîâm Mevlânâ Harpurut kâdisı zîde fazlühu tezkire varıcak ma'lûm ola ki..." (Uzun, 2011: 477)

Bu ferman, cizye vergisini vermeyerek firar eden zimmiler hakkında Harput kadısına hitaben gönderilmiştir. İki yıldır firar eden bu zimmilerin geride bıraktığı mallardan ve akrabalarından bu cizyenin tahsil edilmesi için mübaşir olarak Mustafa adındaki görevlinin gönderildiği bildirilmiştir. Bu kayıt bize, bazı zimmilerin cizye konusunda sıkıntılar çıkardığını göstermektedir. Daha önce cizye vermeyen bazı zimmilere farklı kayıtlarda rastlamış olsak da bu olaya konu olan zimmiler cizyeyi ödememek için firar etmiştir. Bu duruma daha önce belgelerde rastlamadık. Devlet yönetimi ise bu sorunu, zimmilerin geride bıraktığı malları üzerinden tahsil etmek veya firarilerin akrabalarından tahsil etmek yoluna baş vurarak çözmeye çalışmıştır. Böylelikle muhtemel olan cizye vergisinden kaçma suçlarının önüne set çekmeye çalışılmıştır.

2.47. Zimminin Zimmiyi Yaralaması Olayı

"İğikili İğop meclis-i şere gelüb sol gözümü Mesih zimmî mecruh itmişdir dedikde..." (Uzun, 2011: 525)

Bu belgede, İğop adındaki bir zimmi mahkemeye gelerek, sol gözünü Mesih adındaki zimminin yaraladığını beyan etmiştir. Yaralanan gözü incelenerek yaralama olayı kayıt altına alınmıştır. Ancak burada daha sonra ne tür işlemler yapıldığı, dava edilen zimmiye bir ceza verilip verilmediği bilinmemektedir. Olay ile ilgili başka bir kayıta rastlanması halinde detaylar tespit edilebilecektir.

2.48. Toplanan Fazla Verginin İadesi Talebi

"Kazâ-yı Harpurut muzâfâtından Bizmişen nâm karye sâkinlerinden Murad kethüda veled-i Kirakos ve İğob veled-i Kurab ve Hozok veled-i Misk ve ahâli-i karye..." (Uzun, 2011: 348)

Bu belgede, bazı zimmiler, mahkemeye başvurarak vergi toplamakla görevli Ali adındaki şahıs hakkında davacı olmuşlardır. Zimmiler Ali'nin kendilerinden şahanelik ve yemlik adı altında bazı vergiler topladığını, oysa bu vergilerin gelen emir ile yasaklandığını mahkemede beyan ederek kendilerine geri verilmesini istemişlerdir. Arabulucuların uzlaştırması sonucunda davacı zimmiler ile davalı Ali arasında anlaşma gerçekleşmiştir. Bu anlaşma gereği Ali'nin zimmilere otuz üç kuruş geri ödeme yapması kararlaştırılmıştır. Zimmiler de söz konusu davada bir alacakları kalmadığını mahkeme önünde tkrir etmişlerdir. Bu olayda arabulucuların hukuki bir sorunun çözümündeki etkisine güzel bir örnek görmekteyiz. Bunun yanı sıra zimmilerin vergi konusunda uğradıkları bir haksızlığın, fazla olarak ödedikleri ücretlerin geri iadesi yöntemiyle çözüme kavuşturulduğu anlaşılmaktadır.

3. SONUÇ

Bu çalışmamızda 1638-1639 tarihli Harput şer'iyye sicilini tarayıp zimmilerle ilgili olan 48 mahkeme kaydını tahlil ederek hukuki açıdan yorumlamaya çalıştık. Bu kayıtların, bazıları, toprak ve arazi alım-satımı, borç alma, borca karşılık bir mülkü rehin bırakma, toprak anlaşmazlığı, arazi üzerindeki ortaklığın tescili, hibe gibi mali kayıtlar hakkındayken, bazı kayıtlar ise, kavga, yaralama, iftira, kan diyeti gibi ceza hukukunu ilgilendiren konular hakkındadır. Bu davaların bazılarının zimmilerin kendi aralarındaki davalar şeklinde gerçekleşmişken, bazılarının ise Müslümanlar ile zimmilerin ortak davaları olduğunu tespit ettik.

Müslümanların zimmilerle ortak davalarında, şahitlerin ifadeleri ve deliller doğrultusunda bazen Müslümanlar lehine karar verilmişken bazen de zimmiler lehine kararlar çıkmıştır. Burada mahkemenin

objektif kararlar verebilmek için, her iki tarafı, şahitleri ile birlikte dinlemesi, tarafların savunma hakkına müsaade etmesi, adaletin tesisi açısından son derece önemlidir.

Şer'iyeye sicilinde dikkatimizi çeken hususlardan biri de bazı davalarda zimmilerin mahkemeye giderek bir Müslümanın zimmiyle olan davasında Müslüman lehine şahitlik yapması, başka bir davada ise Müslüman şahitlerin, zimmi lehine şahitlik yapmasıdır. Bu durum, o dönemdeki halk arasında sosyal kaynaşmanın gerçekleştiğini ve tarafların, din farkına takılıp kalmadıklarını gösteriyor. Bu olumlu tespitlerin yanında Müslümanlar ile zimmiler arasında bazı çekişmelere ve kavgalara konu olan kayıtlar da mevcuttur. Ancak bu kayıtların sayısı genel durumla karşılaştırıldığında çok da fazla değildir.

Şer'iyeye sicilinde tahlil ettiğimiz bazı kayıtlar da cizye vergisi ile ilgilidir. Bu konuda da birbirinden farklı belgeler bulunmaktadır. Örneğin bir belgede kendilerinden fazla cizye alındığı iddiasıyla mahkemeye başvuran zimmiler mevcutken başka bir kayıta ise cizye vermemekte direten hatta bulunduğu bölgeden firar eden zimmilerden söz edilmektedir.

Hülasa zimmilerin, Müslümanlar gibi malları ve canları hususunda kendilerini güvende hissettikleri, canları ve malları kanuni güvence altında olduğu, bunlara yapılan her türlü saldırı devlet eliyle bertaraf edildiği, keza cizye vermek gibi sorumluluklarını yerine getirmeleri istendiği, bu hususta kendilerine müsamaha gösterilmediği, dini kimliklerinin hiçbir şekilde adaletin önünde bir engel olarak görülmediği tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Algül, A.&Yıldız, E. (2020). "İslam Hukukuna Göre Zimmiler ve Hukuki Uygulamaları (1627 Tarihli Harput Şer'iyeye Sicili Örneği)" Social Sciences Studies Journal, 1091-1100.

Erdem, H. (2016). "İslam-Osmanlı Aile Hukukunda Gayrimüslimler", Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, 7/24, 639-661.

Fayda, M. (1989). "Zimmi Maddesi", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 428-434, TDV Yayınları, Ankara.

Güneş, A. (2008). "İslam Hukukunda Gayrimüslimlerin Vatandaşlık Statüleri", İslam Hukuku Araştırma Dergisi, 255-268.

Örsten Esirgen, S. (2015). "İslam-Osmanlı Ceza Hukukunda Zimmiler", Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 187-213.

Uzun, C. (2011). *H. 1048-1049/ M.1638-1639 Tarihli Harput Şer'iyeye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yeni Çağ Tarihi, Yüksek Lisans Tezi.

Uzun, C. (2018). "Osmanlı Devleti'nde Reaya Temsilcilerinden Olan Melikler", Tarih Okulu Dergisi.

Yiğit, M. (2009). "Fıkhi Ölçüler Işığında Gayri Müslimlerin Hukuki Statüsü", Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XI/2, 151-168.

Zeydan, A. (1994). "İslam Hukukuna Göre Zimmiler", çev. Hasan Güleç, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VIII, 431-440.